

Dante „jelenléte” Magyarországon*

Még a modern kor „új pestis járványának” sem volt elég ereje, hogy legyőzze Olaszországban azt a vágyat, hogy nemcsak a tudósok, de az egyszerű emberek is megemlékezzenek a „sommo poeta,” a legnagyobb költő, az „olasz nyelv atyja”, Dante Alighieri halálának 700. évfordulójáról. Egész évben folytak és folynak az ünnepségek, konferenciák a különböző olasz városokban, egymás után jelennek meg az új Dante értelmezések, kommentárok. Sőt, az ünnepségek már egy évvel ezelőtt elkezdődtek, amikor a *Crusca Akadémia* kezdeményezésére az olasz kormány március 25-ét *Dante napnak*, *Dantedìnek* nevezte el a hét többi napja, *lunedì*, *martedì* stb. mintájára, melynek alkalmával ezentúl minden évben minden egyetemen és iskolában megemlékeznek a nagy költőről. Azért ezen a napon, mert a Dante-filológusok számításai szerint a költő 1300 Húsvétja előtt, március 25-én péntek éjjel kezdte meg túlvilági útját.

Idén, nálunk is volt *Dantedì*, csak szeptember 14-én, Dante halála napjának hetedik centenáriumán emlékeztünk meg a nagy olasz költőről, aki komoly hatással volt a magyar kultúrára is. Először a budapesti Egyetemi Könyvtár dísztermében volt egy konferencia abból az alkalomból, hogy az ELTE és a Magyar Dante Társaság megjelentette *A Pokol* énekeinek kommentárjait,¹ majd az érdeklődők megnézhatték az Egyetemi Könyvtárban őrzött 14. századi színes miniatúrákkal díszített velencei *Dante-kódexet*, mely valószínűleg Nagy Lajos uralkodása idején került Magyarországra.² A konferenciát az ELTE Szerb utcai

SÁRKÖZY PÉTER (1945) irodalomtörténész, a római La Sapienza Tudományegyetem magyar tanszékének nyugdíjas professzora.

* A Petőfi Irodalmi Múzeum *Dante Magyarországon* kamarakiállításának megnyitóján 2021. szeptember 14-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

1 Dante Alighieri: *Színjáték, I. Pokol. Kommentár*. Szerk. Kelemen János. Budapest, 2019, ELTE Eötvös Kiadó.

2 A kódexet Buda elfoglalása után a törökök hadizsákmányként elszállították Mátyás király könyvtárának példányaival együtt, majd 1877-ben a krími háborút követően a török kormány ajándékként került a könyvtárba. A kódex faximile kiadását a szegeci és a veronai egyetem jelentette meg 2002-ben: *Dante Alighieri Commedia. Biblioteca Universitaria di Budapest, I-II*, a cura G. P. Marchi e J. Pál. Verona, 2006.

székházának udvarán álló Buda István *Dante és Vergilius*-szoborkompozíciójának megkoszorúzása követte. Este megnyílt a Petőfi Irodalmi Múzeum Pál József szegedi italianista professzor által összeállított kamarakiállítás Dante magyarországi fogadtatásáról,³ és több előadásban emlékeztek meg a világirodalom egyik legnagyobb költője halálának évfordulójáról.

Dante és Magyarország kapcsolata már az Anjou-korban kialakult, hiszen a költő a *Paradicsom* 19. énekében, ahol Dante beszámol kora Európájának helyzetéről, és megemlíti Magyarországot is, ahol fiatalkori barátjának, Martell Károly nápolyi hercegnek a fia, Károly Róbert, nápolyi Árpád-házi Mária királyné unokája, 1308-ban foglalta el, Szent István trónját. Dante ezt az éneket akkor írta, amikor véget ért a magyar oligarchák lázadása, és bízni lehetett, hogy az új királynak sikerül visszaállítani Magyarországot régi dicsőségét. Ezért mondja Dante, akkor lesz áldott Magyarország, ha nem hagyja magát többé bántani. (*O beata Ungheria, se non si lascia / Più malmenare* – Babits Mihály fordításában: *Óh, boldog Magyarország! csak ne hagyja / magát félvezetni már...*) Az egri Lyceum (ma Eszterházy Károly Katolikus Egyetem) épületében levő Főegyházmegyei Könyvtárban is őriznek egy *Divina Commedia*-kódexet, melyet Giovanni da Serravalle fermói püspök 1416-ban fordított latinra, és dedikálva ajándékozott Zsigmond magyar (cseh és német) királynak, későbbi császárnak a konstanzi zsinaton.⁴

Magyarországon viszont a 18. század végéig nincs nyoma annak, hogy Dante művét olvasták volna annak ellenére, hogy a költő neve többször is felmerül Pázmány Péternél és még a protestáns prédikátorok írásaiban is, de csak annak felemlítésére, hogy Dante művében a pápákat a pokolba küldte.⁵ Ám ez természetes is volt, hiszen az európai reneszánsz és barokk kultúra nem kedvezett Dante költészetének befogadására. Még Olaszországban is csak a 18. században közepén kezdődött el Dante költészetének újralfedezése,⁶ de egész Európában csak a romantika nagy íróinak hatására alakult ki és terjedt el máig érvényesen a Dante-kultusz, mely Olaszországban a 19. századi Risorgimento küzdelmei során hozzájárult az olasz egységes nemzettudat kialakulásához.

Dante ismertsége és fordítása Magyarországon is csak a 19. század elején a kezdődött el. A magyar irodalom jelentős képviselői közül ugyan már többen foglalkoztak az olasz irodalom olvasásával és magyarra ültetésével, mint Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Faludi Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály vagy Kisfaludy Sándor, de Dante nevének említése csak kevéssé található, mint később

3 „*Silány időből az örökkévalóba.*” *Dante hatása a magyar irodalomban, képzőművészetben és zenében.* Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum (kurátor Pál József), 2021. szept. 15.–december 31.

4 Szabó Mihály: Giovanni Serravalle latin *Divina Commedia*-fordítása és kommentárja az egri Serravalle-kódexben, in *Dante a középkor és a renaissance között.* Szerk. Kardos Tibor. Budapest, 1966, Akadémiai, 433–464.

5 Kaposi József: *Dante Magyarországon.* Budapest, 1911, Révai, 77–90.

6 Nagy József: *Dante és Vico.* Budapest, 2017, Hungarovox.

Kazinczy Ferenc vagy Döbrentei Gábor esetében, aki 1806-ban már lefordította a *Pokol* néhány énekét, és több írásában hívta fel kortársai figyelmét a nagy olasz költőre.⁷

Dante első igazi magyar fordítója Császár Ferenc volt, aki 1830–1840 között Fiumében betöltött középiskolai magyar tanári működése után az olasz irodalom első „professzionális” terjesztője lett Magyarországon.⁸ 1854-ben jelentette meg az *Új élet (Vita Nuova)* első magyar változatát, és a Kisfaludy Társaságban a *Pokol* több énekét is bemutatta magyar fordításban. Az *Isteni színjáték* egyes részeinek első fordítói katolikus papok (Angyal János, Bálint Gyula, Csicsáki Imre) voltak, ám fordításaik nem voltak méltók a világirodalom egyik legnagyobb művének magyar megszólaltatására. Az első valóban sikeres fordítás a tudós református püspök, Szász Károly, Arany barátjának nevéhez fűződik, aki a század végén 1885 és 1899 között jelentette meg a *Divina Commedia* mindhárom részét rímes terzinákban és igen bőséges jegyzetapparátussal.⁹

De elsősorban nem ezeknek a fordításoknak volt köszönhető, hogy a 19. század utolsó három évtizedében és a századfordulón Dante bekerült a magyar irodalmi köztudatba. Ebben a világirodalmi hatásokon túl, elsősorban a kor legnagyobb költőjének, Arany Jánosnak volt igen nagy szerepe. Arany Nagy-kőrösön a világirodalom nagy eposzainak, így az olasz Pulci, Boiardo, Ariosto, Tasso és Marino műveinek tanulmányozása során kezdte el olvasni olaszul Dante *Isteni színjátékát*. A nagy mű megrendítő hatással volt Aranyra, ennek művészi lenyomata az 1852-ben terzinákban írt a saját korát fájdalmas iróniával leíró *A kis pokol* töredék és a gyönyörű *Dante* óda:

Állottam vizének mélységei felett,
Sima volt a fölszín, de sötét, mint árnyék;
Alig mozzantá meg a rózsalevelet,
Mint rengéskor a föld, csak alig hullámlék.
Acéltiszta tükre visszaverte híven
A külső világot – engem is: az embert;
De örvényeibe nem hatolt le a szem,
Melyeket csupán ő – talán ő sem – ismert.

7 Szauder József: Dante első magyar fordítása. Döbrentei Gábor ismeretlen *Commedia* fordítása, in Uő.: *Magyar irodalom – olasz irodalom*. Szerk. Sárközy Péter. Budapest, 2013, Argumentum, 147–154.

8 Sárközy Péter: Az olasz irodalom „fortunája” Magyarországon a 19–20. században. *Magyar Napló*, 2019, 11, 36–41.

9 Dante *Színjátékának* 19. századi fordítói: Bálint Gyula, Angyal János (*A Pokol*, 1878), Szász Károly (1885, 1891, 1899), Csicsáki Imre, Cs., Papp József; a 20. század első felében: Zigány Árpád (*A Pokol*, 1908), Babits Mihály (1913, 1920, 1922), Radó Antal (*A Pokol*, 1921), Kenedy Géza (próza I–III, 1925). Vö. Szauder József: Dante a XIX. század magyar irodalmában, in *Dante a középkor és a reneszánsz között*, i. m. 499–574.

Csodálatos szellem! egy a mérhetetlen
Éggel, amely benne tükrödzik alattam!
Egy csak a fönségben és a terjedetben
És mivel mindenik oly megfoghatatlan.
Az ember... a *költő* (mily bitang ez a név!)
Hitvány koszorúját, reszketvén, elejti,
És mintha lábait szentegyházba tenné,
Imádva borul le, mert az Istent sejtí. –

E mélység fölött az értelem mér-ónja,
Mint könnyű pehelyszál, fönnakad, fölleben:
De a lélek érzi, hogy az örvény vonja,
S a gondolat elvész csodás sejtelemben.
Nem-ismert világnak érezi nyomását,
Rettegő örömmek elragadja kéje,
A leviathánnak hallja hánykodását...
Az *Ur lelke* terült a víznek föléje.

Lehet-é e szellem az istenség része?
Hiszen az istenség egy és oszthatatlan;
Avagy lehet-é, hogy halandó szem nézze
A szellemvilágot, teljes öntudatban?
Évezred hanyatlik, évezred kel újra,
Míg egy földi álom e világba téved,
Hogy a *hitlen* ember imádni tanulja
A köd oszlopában rejlő Istenséget.

Arany szabadságharc utáni kedélyállapotát és hitmegvallását tükröző megrendítő nagy költeményt Szauder József így értelmezte: „A dantei világ mélysege, megfoghatatlan távlatai megrendítik a költőt, isten sejtelmével töltik el, elragadják – a „rettegő öröm” kéjében az alkotó szellem oly megmagyarázhatatlan csodájára döbben rá, amelyet évezredek során is csak kivételesen álmodik meg valaki, „Hogy a *hitlen* ember imádni tanulja / A köd oszlopában rejlő Istenséget”.¹⁰

Arany János később, a nagy olasz költő születésének 600. évfordulóján, 1865-ben a Dante ünnepek idején beszámolt a nemzetközi eseményekről, és a *Koszorúban* közölte Pulszky Ágost tanulmányát. Greguss Ágost, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának és a Kisfaludy Társaság másodelnökének írása Dantéről a *Budapesti Szemlé*ben jelent meg. Az 1865. évi megemlékezésekkel kezdődik el a Magyarországon a Dante-filológia, melynek máig egyik legkiemelkedőbb teljesítménye a klasszika-filológus, filozófus, irodalomtörténész Péterfy

¹⁰ Szauder József: *Dante a XIX. század magyar irodalmában*, i. m. 523.

Jenő, nevéhez fűződik. Tanulmánya, melyet Szász Károly *A Pokol* fordításának megjelenése után jelentetett meg 1886-ban a *Budapesti Szemlé*ben, nagy hatással volt a *Nyugat* költői első nemzedékének Dante-képére és Babits Dante-fordítására is.¹¹

A 19. század utolsó három évtizedében az európai és főleg a németországi „Dante-láz” hatása alatt nemcsak egymás után jelentek meg az *Isteni színjáték* magyar fordításai, hanem Dante egyaránt hatott a század nagy művészeire, Liszt Ferencre és őt követően más zeneszerzőkre,¹² valamint a századforduló képzőművészeire is.

Dante világa mindenek előtt a magyar praeraffaelita festészet nagy alakjára, Gulácsy Lajosra volt komoly hatással, aki az új század első évtizedében egy sor álomszerű festményben örökítette meg Dante és Beatrice, valamint Paolo és Francesca szerelmét (*Paolo és Francesca, Dante és Beatrice, Dal a rózsatőről, A varázsló kertje: Dante és Beatrice csókja, Dante és Beatrice találkozása*). Dante alakját a magyar szecesszió művészei is szívesen megjelenítették, mint a festő Körösfői Kriesch Aladár vagy a szobrászok közül Paczka Ferenc, vagy Damkó József.¹³ Dante teremtő művészetének hatása máig jellemző a magyar képzőművészetben, elég, ha Madarassy István az *Isteni színjáték* epizódjait ábrázoló szoborképeire vagy a magyar művészek rendszeres részvételére gondolni az olaszországi Dante-kiállításokon. A századvégi magyar Dante-kultusz érdekes eseménye volt a milleneumi kiállításon felépített csarnok Molnár Árpád és Till Géza *Pokol-körképével*, melyet több tízezer ember nézett meg, ahol megvehette *A Pokol* Gárdonyi Géza által készített prózafordítását.¹⁴

A századforduló európai költészetében (Rilke, Stefan George) erősen jelen levő Dante kultusz hatással volt a *Nyugat* fiatal költőire is, akik Dante-verseket írtak már Babits fordítása előtt is: Ady Endre: *Divina Commedia*, 1899, *Nagy lopások bűne*, 1913; Juhász Gyula: *Modern Divina Commedia*, 1899; Kosztolányi Dezső: *Inferno, Én is, Pokol felé, Dante a Croce del Corvóban* (1907).

Babits 1908–1912 között készítette el *A Pokol* fordítását, mely 1913-ban jelent meg. Az első világháború alatt, illetve a trianoni békediktátum idején készült el a *Purgatórium* és a *Paradicsom* fordításával. Rába György nagy és pontos tanulmányban mutatta be, hogy miként alakult ki Babitsban egy tökéletes szimbiózis

11 Péterfy Jenő: Dante, in *Péterfy Jenő Válogatott művei*. Szerk. Sótér István. Budapest, 1983, Szépirodalmi, 286–338.

12 A Magyar Állami Operaház szeptember 12-én az Eiffel Műhelyházban *Dante 700* címmel külön koncertelőadást tartott, melyen bemutatták Liszt Ferenc *Dante-szonátáját* és ifj. Ábrányi Emil *Paolo és Francesca* című operájának több áriáját, valamint Puccini egyfelvonásos *Dante-operáját*, a *Gianni Schicchi*-t.

13 A századforduló magyar művészeinek Dante-alkotásairól a Nemzeti Galéria 1986-ban nagyszabású kiállítást rendezett. Vö. Keserű Katalin: „Légi semmi” és „állandó alak”. Dante a magyar szecesszióban. *Irodalomtörténet*, 1986, 4, 851–876.

14 Kaposi József: A milleneumi *Pokol-körkép* és Gárdonyi Géza *Inferno* fordítása, in *Uő.: Dante Magyarországon*, i. m. 265–280.

Dantével,¹⁵ melynek első versei a Fogarason írt *Nel mezzo* és a *Szimbólumok* negyedik darabja, a *Nunquam revertar*. Ez mélyült el a világháború éveiben folytatott Dante-fordítás során, melynek végső szintézise az 1921-ben írt két *Dante*-szonett:

1.

Egeit az Ember, e vándor állat,
az évek nyári nappalára s téli
éjére fülledt üngökként cseréli
s nyugalmat nyugalomban nem találhat.

S nem boldog, ha nem pólyázhatja pállott
életét friss legek selymébe; déli
édeneit, mint otthonát, kiéli;
de visszatér megint, s a régi tájat,

mint régi kedvest, új szépségben éri.
Igy én is, amint visszatérek egyre
anyaföldemre – ama drága Hidra,

melyen át percem az Örököt éri,
amelyből jöttem –: az otthoni hegyre:
úgy térek vissza, *Dante* tájaidra!

2.

Mert énnekem, jaj, a Pokol is otthon
s jól ismerem a Tisztulás hegyének
fájó lépcsőit, és az Ég kegyének
csillagos távlatait; sírva botlom

lelkem rongyára minden árkon-bokron
(mint papírkákra, miket útjegyének
szórt el a vándor), merre a Nagy Ének
visszavezet, vad erdőn s annyi poklon

tikkadtan e különös nyaralásra;
bár minden tulvilágból hazavásva
fűz Firenzémhez egy mostoha köldök,

15 Rába György: Két költő: Dante és Babits, in *Dante a középkor és a renaissance között*, i. m. 575–633.

hol mint poklát cipelő útas-ördög
vagy rab fa, mely hiába nőtt egekbe,
tengek, lekötve, s mégis számkivetve.

De Babits már a *Nyugat* 1919. évi utolsó számában közölt *Magyar költő kilencszáz-tizenkilencben* című vallomásában így írt: „Hányszor éreztem, hogy nekem szól Dante jóslata, és ezt követően önmagára is vonatkoztatva idézi a Pokol XV. énekének sorait saját fordításában: a gonosz nép háládatlan alja / ...mert jó léssz, hozzád rossz fog lenni majdan, / ...Számodra nagy hírt tart a sorsnak marka / s még mind a két párt éhes lesz nevedre / hanem a fűtől messze marad ajka.”¹⁶

Jelentős eseménye volt Dante magyarországi ismertségének a költő halálának a világháború utáni első „béke-évre”, 1921-re eső hatszázadik évfordulója. Az évforduló megrendezését az MTA elnöke, Berzeviczy Albert által 1920-ban létrehozott Corvin Mátyás Társaság vállalta magára, melynek elsődleges feladata a „hagyományos” magyar–olasz barátság felújítása és megerősítése volt.¹⁷ A társaság egymás után rendezte a Dante-ünnepségeket, melyek előadásait magyar és olasz nyelven is megjelentették a társaság olasz nyelvű folyóiratában, az 1921–1944 között kiadott *Corvinában*, és jelent meg 1924-ben a Szent István Akadémia *Dante-émlékkönyve* katolikus teológusok (Prohászka Ottokár, Schütz Antal stb.) tanulmányaival.

A Dante-év alkalmából fordították le és jelentették meg Boccaccio *Dante életrajzát* és Dante más műveit, az *Új élet* modern fordítását (Ferenczi Zoltán), valamint a latin *De Monarchiát* Balanyi György fordításában.

A Dante-év lezárása után 1922-ban jelent meg Babits Mihály fordításában a *Színjáték* harmadik része, *A Paradicsom*. Babits a *Színjáték* három részének első kiadásaihoz szándékosan nem mellékelte jegyzeteket, mert ő elsősorban Dantét, a költőt akarta megmutatni saját új stílusában. *A Purgatórium* előszavában tudatosan hangsúlyozza: „A Komédia nem archaizáló költemény: Dante stílusa: *stil nuovo*, s mindenütt stil nuovóval kell visszadni.” Ezért jelent meg mindhárom rész Zádor István által megtervezett piros-fekete cizellált keretben, Gabriele D’Annunzio *Francesca da Rimini* című drámája 1902. évi kiadásának mintájára.¹⁸ Épp ezért a Révai Könyvkiadó 1930-ban egy kötetben újra megjelentette Babits Dante-fordítását (*Dante komédiája*), melyhez a fordító részletes életrajzot írt (*Dante élete*), és lapalji jegyzeteket, valamint *Tárgymutatót* készített. Ez a kiadás és *Az európai irodalom történetében* közölt A túlvilági utas című tanulmánya határozta meg a magyar olvasók Dante-képét majdnem száz éven keresztül.

16 Sárközy Péter: Dantéval Trianon ellen. Babits Mihály 1919-ben. *Hitel*, 2020/1, 6–9.

17 Sárközy Péter: Olasz–magyar két barát. A magyar–olasz kulturális kapcsolatok alakulása az I. világháború előtt és után, in Uő.: *Itália vonzásában*. Budapest, 2014, Nap Kiadó, 155–169.

18 Sárközy Péter: Babits Mihály Dante fordításának korszerűsége, in Dante Alighieri: *Isteni színjáték*. Szerk. Tarbay Endre. Budapest, 2002, Szent István Társulat, 606–607.

Igaz, 1947 után a Lukács György, majd Révai József által irányított új magyar kultúrpolitika Babits erkölcsi és művészi nagyságának tudatos visszazorítását kívánta elérni. Ezért a *Színjáték* háború utáni első kiadására csak az '56-os forradalom után, 1957-ben kerülhetett sor az Európa Kkiadónál, melyben Babits Mihály jegyzeteit négy „megbízható” professzor, Kardos László, Trencsényi Waldapfel Imre, Szigeti József és Kardos Tibor igyekeztek „helyre tenni”. Babits fordítását már korábban, 1948-ban megtámadta Képes Géza azzal, hogy Babits „félrefordította” Dantét (Irodalmi babonák, *Magyarok*, 1949, 2.).

A pesti Olasz Tanszék professzorának, Kardos Tibornak érdeme viszont, hogy a hatvanas években Dante ismét elfoglalhatta méltó helyét a magyar irodalmi köztudatban. 1962-ben jelentette meg a Helikon Kiadó „Helikon klasszikusok” sorozatában *Dante összes műveit*, Kardos Tibor és Sallay Géza szerkesztésében, melyben a *Színjáték* mellett Jékely Zoltán fordításában jelent meg *Az új élet*, valamint különböző magyar költők fordításában Dante egyéb olasz versei és Dante latinul írt értekezései (*Vendégség, Az egyeduralom. A nép nyelven való ékesszólásról*, valamint levelei és pásztori versei). A mű több újrakiadást ért el több tízezres példányszámban. 1965-ben Dante születésének 700. évfordulójára jelent meg „díszkiadásban az *Isteni Színjáték* a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött Dante-kódex színes miniatúráinak illusztrációival, Berkovits Ilona és Kardos Tibor szerkesztésében.

Az 1965. évi magyar Dante évforduló legjelentősebb tudományos eredmény az a 700 oldalas nemzetközi tanulmánykötet volt, melyet szintén Kardos Tibor szerkesztett a legkiválóbb magyar italianisták (Bán Imre, Gáldi László, Koltay Kastner Jenő, Rába György, Sallay Géza, Szabó Mihály, Szauder József) és neves olasz dantisták (Vittore Branca, Fredi Chiappelli, Girogio Padoan és Giuseppe Petronio) tanulmányaival (*Magyar Helikon*, 1966).

Érdekes módon, az új Dante-tanulmányok, első magyar monográfiák megjelenésére harminc évig, a kilencvenes évek végéig kellett várni.¹⁹ Az új évezredben, hála a két budapesti bölcsészkarnek, valamint a szegedi és debreceni egyetemnek egy igazi magyar Dante-filológus generációról beszélhetünk (melynek tagjai Kelemen János és Pál József mellett Draskóczy Eszter, Hoffmann Béla, Kapusi Márton, Mátyus Norbert, Nagy József, Madarász Imre, Szabó Tibor, Tóth Tihamér, Vígh Éva), rendszeresen jelentetik meg Dante-tanulmányaikat a *Helikon*, a *Filológiai Közlöny* és más folyóiratokban, valamint a 2002-ben alakult Magyar Dantisztikai Társaság lapjában, a *Dante Füzetek*ben, illetve önálló tanulmányköteteikben. 2019-ben jelent meg Kelemen János szerkesztésében a Dantisztikai Társaság munkaközösségének *Pokol-kommentár* kötete, melyben 34 tanulmány elemzi a *Színjáték* első részének énekeit.²⁰

19 Pál József: „*Silány időből az örökkévalóba*”. Szeged, 1997, JATE Press; *Dante. Szó, szimbólum, realizmus a középkorban*. Budapest, 2009, Akadémiai. Kelemen János: *A Szentlélek poétája*. Budapest, 1999, Kávé; *A filozófus Dante*. Budapest, 2002, Atlantisz.

20 Dante Alighieri: *Komédia, I. Pokol. Kommentár*. Szerk. Kelemen János. Budapest, 1969, ELTE.

Végül beszélnünk kell az *Isteni színjáték* új fordításairól is. Először Weöres Sándort kell megemlítenünk, aki Kardos Tibor biztatására a hatvanas évek elején belekezdett a *Pokol* új fordításába. Az első öt ének fordítása meg is jelent a *Filológiai Közöny* 1966. évi 1–2. számában. Ám a költő nem folytatta a fordítást. Az, hogy Weöres feleslegesnek tartotta a versengést mesterével, Babitscsal, elbátortalanította a többi magyar költőt, hogy a „kör négyszögesítésére”, Dante rímes terzináinak visszaadására vállalkozzanak. De azért az olaszul tudó költőink közül nem egy ezzel is megpróbálkozott. Elsőként Lőrinczi László (Pusztacellina, 1919 – Settimo San Pietro, 2011) erdélyi magyar költő, fordító és szerkesztő, aki világháború előtt elvett olasz hárfaművész feleségével 1947-től Bukarestben, majd élete utolsó két évtizedében Szardínián élt, francia, román és olasz költők fordítása (Petrarca, Pavese, Quasimodo) mellett lefordította Dante tizenöt énekét is (*Isteni színjáték. Beatrice visszatér. 15 ének a Pokolból és a Purgatóriumból*. Bukarest, 2002, Arvin). Ezt Szabadi Sándor Németországba menekült református teológus tanár, a Károlyi Gáspár Református Egyetem díszdoktorának próza-fordítása követte (*Isteni színjáték. Pokol, Purgatórium, Paradicsom*. Püski, 2004), majd két italianista magyar költő próbálkozott meg a nagy feladattal. Először Baranyi Ferenc készítette el a *Pokol* rímes fordítását, melyhez Madarász Imre írt jegyzeteket (Győr, 2012, Tarandus), ezt követően a magyarra le nem fordított nagy olasz eposzok átültetője, Simon Gyula fordította le újra a *Paradicsom* énekeit (Eötvös klasszikusok, 2014). 2017-ben a Kossuth kiadó jelentette meg a két költő (fele-fele) fordításában Gustave Doré metszeteivel a *Purgatóriumot*.

Mindez igen értékes munka és „jó multság” volt az italianista költő-műfordítóink számára, akik nem gondolkodtak el azon, hogy Weöres Sándor miért hagyta abba a *Pokol* új magyar fordítását, melyre Kardos Tibor ösztökölte, hogy „helyreállítsa a *Színjáték* epikus karakterét”. Weöres ugyanis épp a Francesca és Paolo-epizód fordítása közben jött rá Babits megállapításnak igaz voltára: „Más remekműveknek el tudom képzelni több jó fordítását. Dante egy-egy terzináját olyan találynak érzem, melynek minden nyelven csak egy megoldása lehetséges” (Dante fordítása, in *Esszék, tanulmányok*. Belia György. Szépirodalmi, 1978, I, 274).

2016-ban jelent meg az *Isteni színjáték* új, gazdag jegyzetanyaggal ellátott fordítása Nádasdy Ádám igen érdekes és értékes munkája (Bp., 2016, 217, Magvető).²¹ Nádasdy belátta, hogy bármennyire is jó költő, Babits költői nyelvének bőségével és stílusgazdagságával nem versenyezhet, ezért nem rímes terzinákban, hanem a legtöbb angol és német műfordító példáját követve rímtelen jambusokban fordította le a művet. Nádasdy rímtelen fordítása megtartja az eredeti szöveg költőiségét, ugyanakkor a mai olvasó számára könnyen olvasható és mindvégig érthető. Az új fordítás nagy értéke a gazdag jegyzetanyag, mely a 21. század mitológiai, bibliai, történelmi és vallástörténeti kérdéseiben nem

21 Sárközy Péter: Az új „magyar Dante”. Nádasdy Ádám *Isteni színjáték* fordítása. *Magyar Napló*, 2017, 4, 17-23.

jártas olvasóknak megmagyarázza, hogy miről is szól a költemény. Nádasy Ádám új *Színjáték* fordítása ezért igen értékes költői munka, de minden értéke mellett igazat kell adnom Szász Károlynak és Babitsnak: *a rímtelen Dante, nem Dante*.

Babits Mihály az *Isteni színjátékot* a világirodalom egyik legnagyobb költői műalkotásának (költészetnek) tartotta, és ezért költői fordítással akarta megajándékozni nemzetét. Nádasy Ádám pedig azért készítette el tíz évnél tovább tartó munkával fordítását és látta el komoly filológiai munkát és tudást igénylő jegyzetanyaggal, hogy minél többen tudják magyarul elolvasni és megérteni a nagy művet, és megértsék Dante tanításait. A mai magyar olvasó választhat, hogy mit szeretne, hangosan olvasni Babits fordítását, ahogy azt az olaszok teszik (hiszen tízezrek gyűlnek össze a firenzei Santa Croce templom előtt, hogy meghallgassák Roberto Benigni felolvasásait), hogy érezzék a szöveg költői erejét – vagy lemondanak erről az élvezetről, és ehelyett szép és költői, de nem rímes terzinákból álló fordításban olvassák el a *Színjátékot*, hogy megtudják, milyen volt, és miről is szól a 721 évvel ezelőtt megkezdett túlvilági út. A lényeg azon van, hogy azok is, akik nem tudnak megbirkózni az olasz versekkel, azok is olvassák és megismerjék Dante művét. Ahogy Babits biztatta olvasóit – mint a középkori kódex-másolók –, olvassák, mert igen szép.



Albrecht Dürer: Utolsó vacsora (famestszet, 21,3×14,6 cm, 1523)